

PAPP VIKTOR

Fösvény és tékozló dzsentrik?

Egy Somogy megyei nemesi família története a 19. században

A dzsentri fogalommal azt a nemesi eredetű társadalmi csoportot jelöljük, mely a 19. század második felében elveszítette birtokát, s tömegesen a hivatali pályákra áramlott. Ez a réteg ráadásul kiváltságos helyzetet kívánt fenntartani más osztályokkal szemben, ami mindenképp életmódjában jelent meg. A dzsentri réteg előbb vázolt képe természetesen már a kortársak körében kialakult,¹ s ezen hagyomány élt tovább a történészek munkáiban is: a kánonteremtő Hanák Péter például úgy nyilatkozott a dzsentriről, hogy az „a parazita lét hullámain mind lejjebb” süllyedt, utánpótlását a „vékonyerű”, erőtlenségre, politikai színtéren nem érvényesülő „úrhatnám polgárok adták”.²

A *gentry* kifejezés ugyanakkor a jelentős átalakulás elé néző középosztály új magát kívánta jelölni, az eredeti írásmódot megtartva és tág középrétegre alkalmazva. A terminust először az 1850-es években alkalmazták, méghozzá az a Kemény Zsigmond, aki a forradalom előtti korszakra tette a földesurak és cívisek gyermekeinek közös mobilitási pályán való elindulását. Kemény feltételezte, hogy ezen utódok az 1850-es években az ipar és kereskedelem, a gazdasági társulások és reáltudományok felé gravitáltak.³

A középosztályról szóló vitát ismertnek véve⁴ két kevésbé jegyzett kortárs szerzőt idézek, főleg mert illetőségük egybeesik a jelen tanulmány kutatási terepével, Somogy megyével. Roboz István újságíró és lapszerkesztő 1880-ban jelentette meg *A tükörből* címet viselő publicisztikai kötetét. Ebben megállapította, hogy a középbirtokos osztály a kiegyezést követő „másfél évtized valóságos mátyás” volt, mivel „a 60–600 holdas birtokososztály, a nemzet e derék testőrsége” nem bírta elviselni a terheket, s megvált földbirtokaitól.⁵ Cziráky Károly

¹ A dzsentri életmód legkövetkezetesebb bemutatója Mikszáth Kálmán és Krúdy Gyula volt. A szépirodalom dzsentriképének alaposabb elemzésére lásd: Szűcs Máté: *Párhuzamos történetek. A dzsentrik a szépirodalomban*. Múltunk, 56. évf. (2011) 2. sz. 20–33.

² Hanák Pétert idézi és elemzi: Gyáni Gábor: *Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében*. Századvég, (1997) 7. sz. 31–32. Hanák Péter tanulmánykötetéből itt most a legfontosabb tanulmány: *Vázlatok a századelő magyar társadalmáról*. In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Tanulmányok. Budapest, 1975. 341–404.

³ Kemény véleményére lásd: Kövér György: *Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Századok, 137. évf. (2003) 5. sz. 1120.

⁴ Az 1880-as évek vitáira és az azt követő elképzelésekre lásd: Kövér: *Középrend vagy középosztály(ok)*, 1128–1165.; Kövér György: *A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 2006. 77–160.

⁵ Roboz István: *A tükörből*. Kaposvár, 1880. 140–144.

somogyi publicista hasonlóképp festette le az 1880-as éveket: írásában kifejtette, hogy a „magyar »gentry« [sic] [...] a most haldokló magyar kisbirtokos és középosztály”, s úgy gondolta, hibás, de nem vétkes lesüllyedésében.⁶ A két szerző tehát nem fogalmazott meg ugyan újszerűnek mondható gondolatokat az eddigiekben vázoltakhoz képest, de írásaik is bizonyítják a korabeli felfogást a dzsentri negatív irányú mozgásáról. A *gentry* kifejezés Czigány fenti idézetében látható módon már valóban társult a deklasszálódó réteggel, az angolszász fogalom új jelentést vett fel a hazai publicisztikai közegben. E véleményeket szem előtt tartva nem lehet kétséges, hogy az 1880-as években a néhány évtizeddel korábban adaptált fogalmat (*gentry*) lecserélték, úgymond magyarították: létrejött a *dzsentri*, ami az eredeti koncepciókkal nem egybeeső csoportosulást jelölt, melynek legfőbb ismérveit négy pontban összegezhetjük: a dzsentri 1. nemesi származású, 2. kis- és középbirtokkal rendelkező vagy birtoktalan, 3. hivatali viselő, 4. sajátos (hányaveti, pazarló, úrhatnám) életmódot képviselő társadalmi réteg. Az is megállapítható, hogy a réteg egyfajta állandó mozgásnak volt kitéve: ezt jelentette ugyanis a földparcellák elvesztése, majd a tömeges hivatalba való áramlás.

A tendencia – nevezzük most összefoglalóan deklasszálódásnak – történeti bemutatására többen vállalkoztak már, sőt az utóbbi időben megkezdődött az eddig készen kapott és megmáshíthatatlannak vett keretek módosítása, a lesüllyedő dzsentri kérdéskörének újraértelmezése is. E tekintetben kiemelendő Glósz József és Gaál Zsuzsanna munkássága,⁷ Benedek Gábor pedig tételeken cáfolta a hivatalba tömegével vonuló dzsentrik toposztát is.⁸ A jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy egy Somogy megyei nemesi família két generációjának történetén keresztül tovább árnyalja a dzsentri rétegről alkotott általános vélekedést, s felhívja a figyelmet az ellentétes irányú mozgásokra (vagyongyarapító *gentry*re a „lesüllyedő”-vel szemben), vizsgálva a generációk közötti és családon belüli konfliktusokat.

A „szerző gazda”: Szalay József birtokvásárlásai

A Szalay család⁹ az 1730–1740-es években telepedhetett meg Lellén;¹⁰ hogy pontosan mikor, az nem tudható. A család házasságok révén jó kapcsolatokat épített ki a környező nemesi familiákkal, de a 19. század elejére a birtokaprózódást nem tudták elkerülni. Első szereplőnk, Szalay József 1798. május 24-én született Lellén Szalay Antal és Bárány Julianna gyermeke-

⁶ Czigány Károly: *Lélek naplója. Tárcza- és iránycikk*. 2. kötet. Veszprém, 1886. 148–149.

⁷ Glósz József: *Kapitalizálódás, tőkeképződés a Tolna megyei kisbirtokos nemesség körében (1830–1867)*. In: Á. Varga László (szerk.): *Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 1986. szeptember 28–30. Salgótarján, 1987. (Rendi társadalom – polgári társadalom 1.; Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 15.); Glósz József: *A rendiség alkonya. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Gaál Zsuzsanna. Szekszárd, 2014.; Gaál Zsuzsanna: *A dzsentri születése. A Tolna megyei reformkori közbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában*. Szekszárd, 2009.

⁸ Benedek Gábor: *A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején*. In: Á. Varga: *Társadalomtörténeti módszerek*, 1987.; Benedek Gábor: *Ciszlajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus kori Magyarországon*. AETAS, 10. évf. (1995) 4. sz. 60–70.; Benedek Gábor: *Dzsentri és Bach-huszár. Társadalomtörténeti vizsgálatok a neoabszolutizmus- és dualizmus kori tisztviselőkről. Kandidátusi értekezés*. ELTE, 1997.

⁹ A család 1572. december 2-án II. Miksa király jóvoltából emelkedett a nemesek közé. Rangjukat 1728. március 10-én a Somogy megyei Tapsonyban tartott nemesi gyűlés igazolta. Horváth József: *Balatonlelle története*. Veszprém, 1943. 89.

¹⁰ Baranyai az 1737-es évre teszi ezt. Baranyai Béla: *Somogy vármegye nemes családjai*. Budapest, é. n. 16.

ként.¹¹ Az nem ismert, hogy Szalay Józsefnek miért vált fontossá a nemesi státusigazolás, mindenesetre a vármegye megerősítette nemességében.¹²

Szalay József gyermekkoráról, tanulmányairól nem rendelkezünk információkkal. A forrásokból és a szakirodalomból csak azt tudjuk, hogy a „dégi uradalomban tisztartó, majd jószágkormányzó”¹³ volt. A dégi uradalom Festetics Antal birtokában volt, aki kastélyt és impozáns angolkertet építtetett az akkor Veszprém vármegyéhez tartozó településen. Szalay valószínűleg az 1820-as évek elején kerülhetett az uradalomhoz, és itt találjuk 1846-ban, második – nagykorúságot megélő – fia születésekor is.¹⁴ Tevékenységi köre és bére hasonló lehetett a szomszédos uradalom tisztjéhez.¹⁵

Dég fontos helyszín más szemszögből is: itt ismerkedett meg ugyanis jövődöbelijével, a dégi jószágkormányzó macsovai Licsek Antal leányával, Karolinával.¹⁶ A házasságra 1825. április 13-án került sor.¹⁷ A házasságkötés után a családalapítás következett: 1827-ben megszületett első gyermekük, Terézia.¹⁸ 1830. június 4-én már egy fiúnak, Károlynak adott életet Licsek Karolina.¹⁹ Károly valószínűleg Dégen nevelkedett, és később az uradalomhoz közel fekvő veszprémi és székesfehérvári iskolákban tanult.²⁰ Dégen született 1836. május 10-én Gyula,²¹ azonban a Szalay családot sem kerülte el a csecsemőhalál: második fiuk még aznap

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) Instantiae. Extractus Matricula Baptisatorum Ecclesia Parochialis Latranyiensis. 23.

¹² MNL SML. Instantiae. Közgyűlési végzés. Kaposvár, 1829. január 21.

¹³ Baranyai: *Somogy vármegye nemes családai*, 41.; MNL SML. Cons. Nob. 1843, 1846.; Horváth: *Balatonlelle története*, 89–90.; MNL SML. Instantiae. Szalay József folyamodványa. [1828].

¹⁴ Szalay Imre 1846. február 2-án született Dégen. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Mikrofilmtár. A 3615. 815/3. Születési (1827–1857) r. k. anyakönyvek. Dég.

¹⁵ Demeter Zsófia: *Egy hajdani nagybirtok. A munkaeső, a szántóföldi növénytermesztés és az állattenyésztés herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870)*. Budapest, 2013. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 5.); a bérviszonyokra lásd: 185–205.

¹⁶ Nagy Iván: *Magyarország családai. Címerekkel és nemzékrendi táblákkal. 7. kötet*. Budapest, [1860]. 151.

¹⁷ MNL OL. A 3615. 815/2. Házassági, r. k. ak. Dég. A felek aznap házassági szerződést kötöttek: Szalay József utódai számára 2000 ezüst forintot írt elő móringként. A szerződés szerint, ha a feleség halálozna el előbb, akkor ezüstműi és „smukkjai” még élő családtagjait, fehér- és ágyneműi, házaságba hozott eszközei, marhái pedig férjét illetik meg. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. IV. 262. Somogy Vármegye Állandó Polgári Törvényszéke. Vegyes iratok: 102.d. (a továbbiakban: MNL SML. IV. 262. ÁPT. 102.d.) Házassági szerződés. 1825. április 13. A házassági szerződésben is említett jegyzék, mely tartalmazta a hozomány tételeit, nem maradt fenn.

¹⁸ Terézia 1827. december 29-én született. MNL OL. Mikrofilmtár. A 3615. 815/3. Születési (1827–1857) r. k. anyakönyvek. Dég.

¹⁹ A szakirodalom Károly születését – tévesen – 1813-ra tette. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. 13. kötet. Budapest, 1909. 332. Érdekes továbbá, hogy a kor- és eszmétársak 1833-as születési évről tudtak. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Oct. Hung. 730. Jüdische Delikatessen. Öregebb Bonyhád Perczel István tulajdona. Zsidókra vonatkozó hírlapkivágat- és aprónyomtatványgyűjtemény 1880–1885. 51. kötet. – Az antisemita-párt naptára az 1884-ik szököévre. (Szerk. Nagy Imre) Budapest, 1884. (a továbbiakban: *Antisemita Naptár*) 67. Én – az anyakönyv nyomán – az 1830. évi születést fogadtam el. MNL OL. Mikrofilmtár. A 3615. 815/3. Születési (1827–1857) r. k. anyakönyvek. Dég. A keresztszülők méltóságos Festetics Antal és felesége, Splény Amália voltak.

²⁰ *Antisemita Naptár*, 67.

²¹ MNL OL. Mikrofilmtár. A 3615. 815/3. Születési (1827–1857) r. k. anyakönyvek. Dég.

elhalálozott.²² 1839. december 25-én újabb lánnyal bővült a család Josepha személyében.²³ A gyermekek közül a legkisebb Imre volt, aki 1846. február 2-án született.²⁴

Szalay József vélhetően az 1848-as események következtében hagyta el az addig híuen szolgált Festetich-családot. A hazatérésben szerepet játszhatott felesége halála, aki 1848 októberében hunyt el. Témánk szempontjából azonban mindenekelőtt Szalay József birtokszerzéseinek története a fontos.

Levéltári források tanúsítják, hogy szereplőnk szüleitől vajmi kevés birtokot örökölt: Szalay Antal 8 [magyar]²⁵ hold földet hagyott rá Lellén, de „semmi vett jószágom nem volt oly drága mint mennyi adóssággal a[z] volt terhelve”.²⁶ Az anyai örökség már Boglárán²⁷ feküdt: összesen 6 hold, ezeket a földeket nem terhelte adósság. Házassága révén Szalay földbirtokai nem, de vagyona bővült a hozománynak és a Licsek-örökség 1847-es kiosztásának köszönhetően.²⁸ Ebből is feltételezhető, hogy Szalay József elsősorban felesége hozományát használta fel földvásárlás céljára. Az első – forrásokkal bizonyítható – vásárlás 1835-ben történt. Ekkor adta el gulácsi Farkas László özvegye, jáprai Spissich Borbála lellei „részjószágait” a Szalay házaspárnak. A vételár 15 000 váltóforint volt.²⁹ Szalay József így 150 2/8 holdat szerzett Lelle községben.³⁰

A következő ügylet körülményeiről egy Horváth nevű tisztartó által írt levél és egy dátum nélküli adásvételi szerződés tudósít.³¹ A szerződés értelmében kisfaludy Guzits József özvegye, Káldy asszonyság³² eladta lellei birtokát Szalay Józsefnek és feleségének 16 000 váltóforintért. A vételárból és a fent idézett levélből arra következtethetünk, hogy ezúttal is nagyobb méretű (150 hold körüli) földet szemelt ki magának Szalay József.

Az 1840-es években a földszerzés tovább folytatódott. 1845-ben Bakalovics Józseftől és annak feleségétől, Illés Szidóniától vásárolt 18 500 ezüstforint értékben földbirtokot.³³ Az iratban nem említették, hogy pontosan milyen részekből tevődött össze az új szerzemény, s hol feküdt a lellei határon belül.³⁴ Ugyanebből az évből maradt fenn az a Szalay József által jegyzett számadás, ami a Viza család örököseitől vásárolt birtok kifizetéséről tanúskodik, az

²² MNL OL. Mikrofilmtár. A 3615. 815/3. Halálozási r. k. anyakönyvek. Dég.

²³ MNL OL. Mikrofilmtár. A 3615. 815/3. Születési (1827-1857) r. k. anyakönyvek. Dég.

²⁴ Uo.

²⁵ A továbbiakban – ha külön nem jeleztem – magyar holdban adtam meg a területmértéket. Egy magyar hold 1200 négyszögölnek felelt meg.

²⁶ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József első számú nyilatkozata. 1861. január 29.

²⁷ Ma Balatonboglár, Lellével szomszédos település.

²⁸ MNL SML. ÁPT. 102.d. Licsek Karolina osztálylevele lánytestvéreivel. 1847. december. 9.

²⁹ A váltóforint 1811-ben bevezetett papírpénz volt. Két és fél váltóforint felelt meg egy ezüstforintnak, de ez a gyakorlatban ingadozott. Az ezüstforint (más néven: pengő forint vagy konvenció forint) az 1753 és 1857 közötti ezüstpénz alapegysége volt. Egy ezüstforint 60 krajcárt tett ki. Vári András: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. H. n., 2009. 528.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára XIII. 55. Szalay család iratai. 1. d. (a továbbiakban: MNL SML. Szalay 1. d.) Jáprai Spissich Borbála és Szalay József adásvételi szerződése. 1835. június 16.

³¹ MNL SML. Szalay 1. d.

³² Káldy asszony keresztnévének, a keltezés helyszínének és időpontjának helye üresen maradt a másolati példányon.

³³ MNL SML. ÁPT. 102.d. N. 276. Kiírás a Fő Tisztelendő Wessprémi káptalan kezelése alatt levő országos levéltári jegyzőkönyvből. 1845. május 21.

³⁴ Uo.

árváktól és az özvegytől 96 holdat és 400 négyszögölt vett át. Az irat szerint Szalay a tranzakciót követően építkezéshez vagy felújításhoz látott hozzá, tehát a vásárlást követően maradt tőkéje a birtok fejlesztésére, de az is szembeűnő, hogy 3500 ezüstforint kintlévősége volt, tehát nemcsak birtokba fektetett, hanem hitelezésre is kiadta vagyona egy részét.

A forradalom és szabadságharc eseményei alatt özvegygé váló Szalay József életében kevés vigaszt jelentett a polgári tulajdonná vált, volt úrbéres földek után járó kártérítés, melynek összege 3093 forint 45 krajcár volt.³⁵ Az új korszak kihívásaira Szalay az 1850-es években valószínűleg elsősorban az addig megszerzett birtokok korszerűsítésével és azok fenntartásával kívánt válaszolni. Az első – az '50-es évekből származó – forrás pedig egyenesen arról tanúskodik, hogy miképp került veszélybe az Illés-féle birtokrész Lellén.

Az 1850-es évek első felének mozdulatlansága után 1858-ból áll rendelkezésünkre dokumentum arra vonatkozóan, hogy az 1848-ig gazdatisztként szolgáló, ekkoriban már földbirtokos Szalay József tovább bővítette birtokegyüttesét.³⁶ Ugyanekkor vett szőlőföldet a Lelléhez tartozó Kishegyen, de a szántóföldek, rétek és szőlőföldek mellett maradt tőkéje más jellegű befektetésekre is, hiszen 1859 tavaszán lakóházat vásárolt – a hozzá tartozó 3 hold telekkel együtt – Kaposváron, a Pap utcában.³⁷

Szalay József feltételezhetően hitelekkel jutott hozzá megfelelő nagyságú összegekhez. A szakirodalom szerint Somogyban a hitelek 60%-át fordították zálogkiváltásra és adósságtörlesztésre, tehát az adósság újabbakat indukált.³⁸ Nem tudható, hogy Szalay miből és miképp tartotta fenn gazdaságát, de annak 1850-es évek második felében való kiterjedése és fekvése meghatározható az ideiglenes kataszteri felmérés segítségével.

Az 1850-ben indult ideiglenes felmérés során csak a községek és dűlők határát mérték fel, az egyes telkek méretét bevallás alapján állapították meg. 1856-ban kezdődött a részletes, telkenként történő felmérés, ami az ország nagy méretarányú (1:2880) térképezését jelentette. Az ideiglenes kataszterek elkészítéséhez általában már korábban rögzített összeírások

³⁵ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay Károly másodnyilatkozata. 1861. február 15. A Somogy megyei kárpótlásokra lásd: T. Mérey Klára: *Az úrbéri birtokrendezések hatása a Somogy megyei települések alakulására az önkényuralom idején*. In: Farkas Gábor (szerk.): *A Dunántúl településtörténete III. 1848–1867. A székesfehérvári településtörténeti konferencián elhangzott előadások, korreferátumok szövege*. 1978. május 24–25. Székesfehérvár, 1978. (MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője). 56. A történészek által már közölt gyakori tulajdonosváltások az 1850-es évekre vonatkozóan is bizonyítják, hogy Somogy megyében nem ment könnyen a korszerű, új elvárásoknak megfelelő mezőgazdasági termelés kialakítása, bár kétségtelen, hogy a Dunántúl egyes részein a feudális járadék viszonylag korlátozott, inkább csak kiegészítő szerepet játszott, így pótlása csak átmeneti zökkenőt s nem vészt hozó megrázkódtatást jelentett. Szabad György: *A társadalmi átrétegződés folyamatának előrehaladása: A nemesség felbomlása*. In: Hanák Péter – Erényi Tibor – Szabad György (szerk.): *Magyarország története IV. 1849–1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora*. Budapest, 1972. 66–67.; T. Mérey: *Az úrbéri birtokrendezések hatása*, 57–58.

³⁶ Ekkor özvegy Bárány Ágostonnéval (szül. Viza Apollónia) kötött adásvételi szerződést, melyben 172 forint 30 krajcár értékben megvásárolta a szőlőskislaki „Mettszési dűlőben fekvő” másfél holdas parcellát. MNL SML. ÁPT. 102.d. Adásvételi szerződések 1858–1860.

³⁷ A lakóépület és a telek tulajdonosa Jobszt Márton volt, aki 3680 forintért adta el Szalay Józsefnek az ingatlant. Az adásvételi szerződés 1859. március 20-án kelt Kaposváron, s Jobszt Márton és Szalay Károly szignózta. MNL SML. ÁPT. 102.d. Adásvételi szerződés Jobszt Mártonnal. 1859. március 20.

³⁸ Tóth Tibor: *Hitelezők és adósok. A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812*. Budapest, 1979. 40.; Glósz József: *A megyei betáblázások és a középbirtokos nemesség*. In: Glósz: *A rendiség alkonya*, 69–72.

kat használtak fel.³⁹ A birtokegységeket 1600 négyszögöles, úgynevezett kataszteri holdakban tartották nyilván. A szakemberek – a központi utasítás részletekre kitérő iránymutatásának⁴⁰ segítségével – parcellánként feljegyezték a telekkönyvbe a birtokosok nevét, lakhelyét, házszámát, a parcella méretét és művelési ágát.

Szalay József kúriája a mezőváros északi részén, a 255. számú telken feküdt. A kúria mellett gazdasági épületek és a kiszolgáló személyzet szállásai álltak, magát a nemesi házat pedig karéjban fogta közre a 2 kataszteri hold 1172 négyszögöles gyümölcsöskert, valamint az 59 nöl-es zöldségeskert. A teljes llelei birtokállomány 1858-ban 495 kat. hold 363 nöl volt, ez magyar holdban 660 hold 363 nöl-t jelentett. Az 1848-tól 1858-ig tartó időszakban tehát Szalay József ezen adatok szerint Lellén 102 (magyar) hold növekményre tett szert.

A llelei kataszter feltárása mellett ugyanakkor szükséges más települések anyagának átvizsgálása, hiszen ismert, hogy Szalay 1858-ban nem csak Lellén volt földtulajdonos. Így például Szőlőskislakon 64 k.hold 1118 nöl kiterjedésű birtoka feküdt, míg Boglár esetében három parcella mellett szerepelt Szalay József neve.⁴¹ Az 1850-es évek végétől valószínűleg haszonbéri formában is bevételhez jutott az ekkor már hatvan év körüli kisnemes. Ezt a megállapítást erősíti, hogy 1859 novemberében a szintén Lellén birtokos Dezső árvákkal kötött szerződést hat évre.⁴²

A következő évtized megtörte az addigra már több mint 600 holdat bíró Szalay Józsefet, hiszen ekkor került sor arra az örökösödési perre, melyből rekonstruálható az apa és a fia viszonyulása a gazdálkodáshoz, s melynek segítségével képet alkothatunk egy másik generáció attitűdjéről is.

„Fösvény” és „tékozló” Szalayak: az 1861-es családi konfliktus

1861 januárjában indult meg az ominózus örökösödési eljárás. Szalay Károly keresete az 1848-ban elhunyt édesanya reá eső örökségére irányult. Szalay József 1861. január 19-én hajlandónak mutatkozott ezt kiszolgáltatni, de az „igazságos elosztás” végett választott bírósághoz fordultak. Az apa Kacs Kovics Ignácot, a fiú Jakab Istvánt nevezte meg bírának. A két – jogban járatos – nemesember teljes körű felhatalmazást nyert az ügy alapos kivizsgálására és az ítélethozatalra. A peres felek kizárólag a „birtokon Kivüli fellebbvitelt” tartották fenn a maguk számára. Az ítélet végrehajtásával és a szükséges tanúk eskütételével a járási szolgabíró bízta meg.⁴³

Szalay Károly keresetében követelte az apa által 1848-ban bírt 922 hold földbirtok,⁴⁴ a 13 500 forint tőke, a 3093 forint 45 krajcár kárpótlási összeg, az 1848 óta évenkénti és holdankénti 5 o. é. forintos haszonvételek és egyéb kamatok, valamint az édesanya halála után

³⁹ Kövér György: *A tiszaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest, 2011. 110. A kataszter alkalmazására lásd: uo. 110–123.; Keleti Károly: *A telekadó és kataszter közgazdasági és statisztikai szempontól*. Pest, 1868.

⁴⁰ A központi utasítás eredeti (német) és magyar nyelven is hozzáférhető a Catastrum évnegyedes folyóirat internetes portálán: <http://www.castrum.hu/index.php/hu/> (letöltés: 2019. nov. 27.)

⁴¹ MNL OL. S.79. Kataszteri-gyűjtemény (1786–1948) 628. 1. Balatonboglár. Kataszteri telekkönyv.

⁴² MNL SML. Szalay 1. d. Haszonbéri szerződés Szalay József és a Dezső árvák között. 1859. november 6.

⁴³ MNL SML. ÁPT. 102.d. Egyezés Szalay József és Károly között. 1861. január 19.

⁴⁴ Mint a korábbiakban láttuk, az apa 1848-ban jóval kevesebb birtokkal rendelkezett. A 922 holdat a per során becsültként kezelték, és a tényleges állapotokat csak 1861 augusztusában Péchy Imre mérnök által mérték fel.

fennmaradt ingóságok egy hatodát.⁴⁵ Fő érve az volt, hogy az apa alig bírt vagyonnal, és a szerzett birtokokat, ingatlanokat felesége, Licsek Karolina hozományából és családi örökségből vásárolta meg. Mivel ezek a közös vagyonból lettek kifizetve, közszerzeménynek minősültek.⁴⁶ Szalay József – bár néhány nappal korábban még hajlandóságot mutatott – nyilatkozataiban élesen kikelt fia ellen, és számtalan irattal próbálta felhívni a bírák figyelmét Károly hányaveti életmódjára és haszonleső mentalitására. Mivel Kacs Kovácsék fejénként három beszámoló előadását engedélyezték, 1861 februárja és márciusa során ’nyilatkozatháború’ vette kezdetét.

Szalay Józsefet a szintén Lellén birtokos Gyulassy Ignác ügyvéd képviselte. A beszámolók közreadása után, február 18-án a felek a bírák és Gyulassy jelenlétében találkoztak, de meg egyezésre nem került sor.⁴⁷

A tekintetben, hogy mit követett el a fiú apja ellen, amivel az utóbbi szerint jogosultanná vált az anyai örökségre, az általa fogalmazott beszámolók kínálnak támpontokat. A válasz előzetesen egy szóban foglalható össze: pazarlás. Pontosabban a korábban Károlynak átadott pénzüsszegek és eszközök nem megfelelő befektetése, felhasználása. Fiának ezen cselekedeteit Szalay József egészen 1850-ig vezette vissza. 1850. július 25-én Károly ugyanis Pestre utazott, vélhetően magasabb fokú tanulmányokat folytatni.⁴⁸ A huszonéves Károly kevés jövedelemmel rendelkezett, gyakran hazautazott, hol Lellén, édesapjánál, hol Kötcsén, „szeretőjénél” töltötte a szabadnapokat. Ez idő alatt a huszonkét éves fiatalember 1852-ben feleségül vette a kötcsi nemesi família sarját, kisfaludy Kisfaludy Atalát,⁴⁹ ezt követően pedig a mezőgazdálkodás terén próbált érvényesülni.

Az önálló, atyai oltalomtól független élet ekkor még azonban nem adatott meg Szalay Károly számára. 1853-ban eltartási szerződést kötött édesapjával, melyben évi 300 o. é forintot jussra tett szert.⁵⁰ A történet szempontjából kíváncsatos lenne tudni, hogy mi történt 1855 és 1858 között Szalay Károllyal, ám ezen időszokról csak annyi információ áll rendelkezésre, hogy Kaposváron vállalt a törvényszéknél állást mint jegyző, majd mint vizsgálóbíró.⁵¹ Az apa sem taglalta beszámolóiban ezeket az éveket. Talán még érdekesebb kérdés, hogy a fentiekben előadott rossz családi viszony milyen irányt vett az 1850-es évek második felében. A kaposvári újonnan vásárolt lakóház átengedése az „életre alkalmatlan” fiúnak azt feltételezi, hogy a családi kapcsolat nem bomlott fel végérvényesen.⁵²

⁴⁵ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay Károly második nyilatkozata. 1861. február 15.

⁴⁶ A közszerzemény olyan vagyon, melyet a házastársak a házasság fennállta alatt visszerhesen szereztek. Törvényes öröklés esetén a közszerzeményi vagyon fele részét a férj, másik felét a feleség lemenői öröklék. Homoki-Nagy Mária: *A törvényes öröklés jogi szabályozása Magyarországon 1861-ig*. In: Acta Universitas Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Szeged, 2000. (Különnyomat a Bérczi Imre Emlékkönyvből) 221.

⁴⁷ MNL SML. ÁPT. 102.d. Választott bírósági ügye Tekintetes Szalay József és Károly Uraknak. Az iratot folyamatosan vezették a vizsgálat során, az utolsó dátum: 1861. március 21.

⁴⁸ Jogi és filozófiai tanulmányokról írtak a kortársak és Szinnyei József is. *Antiszemita Naptár*, 67.; Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 13. kötet. Budapest, 1909. 333. Ez ideig nem sikerült kiderítenem, hogy pontosan mikor és milyen eredménnyel tette le ügyvédi vizsgáját.

⁴⁹ Kisfaludy László: *A kisfaludy Kisfaludy család története*. Debrecen, 2004. (Régi magyar családok, 2.) 126–127.

⁵⁰ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József első nyilatkozata. 1861. január 29.

⁵¹ *Antiszemita Naptár*, 67. Az első – és nem melleleg megbízható – tisztí címtár szerint Kaposváron mint „Gerichts-Adjunct” állt alkalmazásban. *Staatshandbuch der sämmtlichen Verwaltungsgebiete des Königreiches Ungarn für das Jahr 1859*. Wien, 1859. 155.

⁵² Szalay József a peres tárgyalás során ezt az engedményt is fia „tékozló” mivoltának kontójára írta.

Mint arra a földbirtokos apa is utalt peres leveleiben, állításait az 1850-es évekről szóló, de 1860-ban keletkezett iratokkal támasztotta alá.⁵³ A fia számára átadott összegeket és a felhalmozott adósságokat ismertető forrást táblázatos formában közlöm.

I. táblázat

	Kiadott összeg váltóforintban (Forint)	Kiadott összeg váltóforintban(Krajcár)
1850 ⁵⁴	2 065	-
1851	823	45
1852	987	30
1853	572	30
1854	430	-
1855	920	-
Összesen	5 798	45

Forrás: MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay Károly fiának naplóm szerint kiadott pénzek feljegyzése 1850-től 1856-ig bezárólag. 1861. február 20.⁵⁵

Sajnálatos módon az összegek mellé ritkán került oda, hogy azok milyen szándékkal kerültek átadásra. Mire költötte Károly az apja által folyósított forintokat? A kérdés megválaszolatlan marad, mint ahogy az is, hogy túlköltekezett-e, vagy ténylegesen ekkora kiadást jelentett a pesti életvitel, majd a kötcsei ház- és társasági élet fenntartása.

Az 'utólagos finanszírozásról' egy átmásolt, terjedelmes adósságjegyzék tanúskodik. Ebben Szalay József tételszerűen felsorolta, hogy kinek mekkora adósságot térített meg.

II. táblázat

Az adósság megnevezése ⁵⁶	Az adósság mértéke				Az adósság kifizetésének dátuma
	„Váltóban”		„Czédulában” ⁵⁷		
	Ft	Kr	Ft	Kr	
Löwehenfeld „tóthi” zsidónak			55	8	1855. szept. 21.
Volátt János lellei molnár			74	-	1855. márc. 31.
Brül tabi kereskedőnek 4 db kötelező	300	-			1855. márc. 31.
Wáisz Mózesnek 1 db kötelező	250	-			1855. márc. 31.
Wáisz Adolfnak 220ftos kötvény kiválata	180	-			1855. márc. 31.
Spitzer tabi zsidónak 1 db kötelező	100	-			1855. márc. 31.
Bárány Ábrahámnak 1 db	30	-			1855. márc. 31.

⁵³ A számadások alapját egy korábban készített és vezetett napló képezhette.

⁵⁴ A kiadott váltóforintokat Szalay József dátumra pontosan lejegyezte, de az adatok kezelhetőség miatt évenkénti megoszlásban közlöm.

⁵⁵ Az irat másolat formájában került az örökösödési ügy iratanyagai közé. Az eredetivel Kacs Kovics Ignác vetette össze. A forrás fejlécében 1856-ig tüntette fel a kiadásokat a szerző, de az utolsó pénzösszeg 1855. december 29-ei kifizetésével az irat lezárul.

⁵⁶ Az adósságok megnevezését betűhív átiratban közlöm.

⁵⁷ A „czédula” megjelölés minden bizonnyal nem váltó minőségű, de ahhoz hasonlatos kötelezvényeket takar.

Hoffman tóthi zsidónak	30	-			1855. márc. 31.
Baán Gáspár urnak szerződések szerint	91	-			1855. márc. 31.
4 db váltók szerint 50+200+200+100	500	-			1855. márc. 31.
Horváth Gábor tiszteletesnek 1 db	20	-			1855. márc. 31.
Hoffman Ábrahámnak 1 db kötelező	200	-			1855. márc. 31.
Mittler orvos urnak nyugta szerint	61	-			1855. márc. 31.
Lövenschon Leopoldnak 1 db kötelezvény	100	-			1855. márc. 31.
Hogy ezen kötelezőt megkaphattam Izsó segédbírónak fáradozásáért	60	-			1855. márc. 31.
Lövenschon Péternek nyugta szerint	100	-			1855. márc. 31.
Károly fiam tulajdon kötelezője diet A. 852.	200	-			1852
Ugyan annak kötelezője de A. 858.	400	-			1858
[ua.] 860.	300	-			1860
Svastics Jóseftől a hátra volt kamatott felvette mirül mai napig sem adott semmit	256	-			?
Jobszt Mártontól vett házam árátul visszatartott 23a Sep.1860.	95	-			1860. szept. 23.
Ttes Gyulassy Urnak fiam ellen folytatott pöre füzettem Karádon	110	-			?
Kaposi házam árának hátra volt kamatját tartozott volna fizetni	120	-			?
Felesége nagyanyja halálához adtam	20	-			?
Fisser lellei zsidónak kölcsönvett pénzre kifizettem 28a marc. 1860.	20	-			1860. márc. 28.
Szabó contóra kezéhez küldöttem mirül mit sem tudok	25	-			?

Forrás: MNL SML. ÁPT. 102.d. *Károly fiamnak kiadott pénzek feljegyzése és helyette kifizetett adósságok elsorolása.* 1860. november 30.

Az adósságok megnevezését végigtekintve kidomborodik, hogy Szalay Károly – kevesellve édesapja pénzbeli segítségét – környékbeli hitelezőkhöz fordult, és kisebb-nagyobb „kötelezvények” formájában jutott tőkéhez. Bevétel híján azonban nem tudta rendezni számláit, ezért az adósságokat Szalay József egyenlítette ki. A hitelezők között feltűnően nagy a zsidó származásúak száma.⁵⁸ A tartozásoknak jelentős részét 1855-ben vállalta magára

⁵⁸ Felhívom a figyelmet a táblázatban Leopold és Péter által képviselt „Lövenschon” családra. A Löwensohnok kiterjedt kereskedői hálózattal rendelkeztek Somogy megye északi részén. 1869-ben a család kereskedeleméből élő tagja volt Löwensohn Fülöp (kereskedő-haszonbérló, lakhelye: Szőlősgyörök), Löwensohn Jakab (lakhelye: Boglár), Löwensohn Lipót (lakhelye: Látrány) és

Szalay József, ezek a kötelezvények az 1850–1855 közötti időszakban keletkeztek. Mindenestre látható, hogy az apa mindenre kiterjedő számadást készített és tárt a választott bírák elé.

Szalay József szemében Károly a „tékozló fiú” volt, a beszámolók során többször a felelőtlen vagyoni költekezés volt a kifogás tárgya: „...szerentsétlen fiam, ki jövődjéről mit nem gondolva, [...] elpazarolt”-a azt az összeget, amit az apa számadásaiban „elősorolt”. Miután Károly – pénzét felélvén hazatért Pestről – „jajgatta, hogy a’ pénznek jobban fogja gondját viselni [...] és ezen alatomosságot mind addig követte míg utóbb talán magais bele nem ment”. Ezt támasztotta alá, hogy „a Fiu felment Pestre 25ik July 850. és az ugy nevezett Pesten lételeivel fel hagyott 25ik Januaris 851. ezen ött holnapok alatt el költött 2295 f 87x. Kérdezvén nem pazarlás e ez?”⁵⁹

A pazarlás fakadhatott Károly fiatal korából, erről tanúskodik az apa által 1850-ben írt levél első bekezdése: „Kár hogy jobban nem vigyázol holmidra, szegény özvegyatyád ajándékát kevésre böcsülend, a legnagyobb tolongásban is vigyázhattál volna böcsös jószágodra, nem kell semmit oly könnyen venni, mint ti fiatalok szoktatok. Már most látod mikor tudsz magadnak olyat szerezni, pedig ez után díszesebb lenne [ha] orád lenne.”⁶⁰ Azonban az életmódot negatívan befolyásoló más tényezőket, a nőket és a zsidó hitelezőket is megemlítette az apa. József fia nőkhöz való ragaszkodását és „a határt nem ösmerő női vágyok” kielégítését kárhoztatta, azt mint „betegséget” írta le, „fájdalom – uralkodók”-nak tartotta a nőket fia életében, aki „nem férfi, mert nem tudja az asszonyt kormányozni és vezetni”. Szalay József beszámolóiban többször megemlítette, hogy a közös szerzeményeket másik két gyermeke nevében védelmezi, mivel Károly „czélirány nélkül maga és Testvérjei sérelmével elköltött az ugy nevezett Anyai Hozománybul”⁶¹ jelentős összegeket. A súlyos kiadások miatt az utód nem érdemel további pénzeket, és ha mégis szert tenne vagyonra, azzal nem tudna bánni. Az apa szerint „soha sem lesz belőle semmi mert nintsen néki élni való esze”,⁶² és „életpályáján megtévedett”.⁶³

Miképp válaszolt a vádakra Szalay Károly? Válaszleveleiben meglehetősen nyugodt hangvételt ütött meg, édesapja személyére és viselkedésére ritkán tett pejoratív megjegyzést. Legelőször a házassági szerződést vette górcső alá: az apa állítását cáfolta, mivel a szerződés csak akkor hatalmazná fel a férjet az öröklésre, ha „minden maradék nélkül halálozott volna el” a feleség. Érveit olyan gondolatmenet köré kívánta csoportosítani, mely igazolja, hogy az 1848-ig szülei által jegyzett vagyon közkeresmény volt. Mivel édesanyja végakarata nélkül hunyt el, Károly biztosítva látta saját öröklését a hatályos törvények értelmében. Felkiáltó jelekkel lezárt mondataival, érvelésének technikájával az apa által alkalmazott ’érzelmekre való apellálás’ módszerét hasznosította. A fiatal jogász megállapítása szerint apjának „Atya kötelessége” volt számára kisebb-nagyobb összegeket kiadni, függetlenül attól, hogy ezek apai, anyai vagy közszerzeményi forrásból származtak, mivel ezek tanulásra és nevelésre fordítottak.⁶⁴ Utolsó válaszlevelében ekképp vélekedett apja érzelmeiről: „...házasságom után

Löwensohn Henrik (lakhelye: Látrány). Löwensohn Salamon korcsmáros volt Lengyeltótiiban. Récsi Balázs: *Somogy kereskedőinek és iparosainak összeírása 1869-ben. Forrásközlés*. In: Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 36. Kaposvár, 2005. 118–123.

⁵⁹ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József első nyilatkozata. 1861. január 29.

⁶⁰ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József levele fiához. 1850. szeptember 8.

⁶¹ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József második nyilatkozata. 1861. február 6.

⁶² MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József első nyilatkozata. 1861. január 29.

⁶³ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay József harmadik nyilatkozata. 1861. február 20.

⁶⁴ Uo.

nekem törvény szerint az által[,] hogy házánál elfogadott[,] velünk érintkezésbe lépett[,] megbocsátván[,] törvényes kötelességeit csak is az atyai érzések hiányában rázhatta le magáról.”⁶⁵

A felek nyilatkozatátétele után a bírakon volt a sor. A választott bírák 1861. május 4-én olvasták fel ítéletüket. Az irat elején összefoglalták a felek érveit, és kimondták, hogy „Szalay József úr bíróilag köteleztetik a fentebb elszámolt javak s jogok felének egy harmadrészét [...] a fent körülírt értelemben Szalay Károly úr fia részére ki és átadni”. A fiú ekképpen szerzett vagyonát megterhelték a közszerzeményen levő adósság egy hatodával (1766 forint 40 krajcár). A bírák azért utasították el Szalay József követeléseit, mert a fiúnak adott korábbi összegek és az adósságok rendezése „szinte csak morális hajlamnak tulajdonítható, mert ami nem kötelezte a kiskorú fiút, azt atya kötelezővé nem tehetette”.⁶⁶

Az ítélet ellen Gyulassy Ignác május 8-án nyújtott be fellebbezést „birtokon belül”, de mivel erre lehetősége – a januárban kötött egyezség értelmében – nem volt, így azt csak „birtokon kívül” adhatta be a megyei törvényszékhez.⁶⁷ A választott bírák külön levélben is értesítették a fősolgabíró, hogy terjessze az ügyet a Polgári Törvényszék elé, mivel azt Szalay József nem fogadta el.⁶⁸ Az apai fellebbezéssel párhuzamosan a végrehajtás napját 1861. július 10-ére tűzték ki. Az időpontról a földbirtokos is tudott, mivel 1861. június 20-án Farkas Pál „Tek. Somogy vmegye esküdtje” kézbesítette a végrehajtási bejelentést.⁶⁹

Szalay Károly megkapta a családi vagyon – 1848-as állapotoknak megfelelő – egy hatodát: a 110 14/16 hold földbirtokot, a szőlőskislaki telken fekvő lakóházat, pajtát és istállót, a kis-hegyi Spissich-szőlőnél levő házat, a kaposvári Pap utcában található 134. számú lakóházat és egy kötelezvényt 1000 forintról. Hertelendy János ügyvéd ezt követően az ingóságok egy hatodát 1500 o. é. forintra becsülte, és felajánlotta a pénzbeli kifizetést az ingóságok átadása helyett. Ezt elfogadva József egy 1861. december 29-én lejáró kötelezvényt állított ki fia nevére, aki a közszerzeményi tőke és az úrbéri kárpótlás után még 998 forint 57 krajcárhoz jutott hozzá. A regálékából és egyéb más jövedelmekből 42 forint 89 krajcár esett Károlyra, ez az összeg teljes egészében fedezte a rá kirótt perbeli költségeket (42 ft 75 x).⁷⁰

Az 1861-es év kezdetét követően Szalay József tovább műveltette kezén maradt birtokait, malmokat is vásárolt, majd felhalmozott vagyonát kisebb fiára, Szalay Imrére hagyta, és 1872. október 14-én végelgyengülésben elhunyt. Testét a családi sírboltba temették Lellén.⁷¹

Szalay Károly ügyvédi tevékenysége és életvitele

Károly az 1861-ben kiszolgáltatott birtokrészek nagyobb hányadát – feltételezhetően – örökjogon eladta. A kezdeti nehézségek miatt Szalay Károlyt kevésbé érdekelte a gazdálkodói életforma, ráadásul a megszerzett földek Kaposvártól messze, Szőlőskislakon és – kisebb

⁶⁵ MNL SML. ÁPT. 102.d. Szalay Károly harmadik nyilatkozata. 1861. március 15.

⁶⁶ MNL SML. ÁPT. 102.d. Ítélet. 1861. május 4.

⁶⁷ Uo. A „birtokon kívüli” fellebbezés azt jelentette, hogy az ügy másodfokra kerül további tárgyalásra, de az elsőfokú ítélet ezen idő alatt is végrehajtható.

⁶⁸ MNL SML. ÁPT. 102.d. Tekintetes Kerületi Főbíróur! 1861. május 8.

⁶⁹ MNL SML. ÁPT. 102.d. Írásbeli értesítés a végrehajtásról. 1861. június 20.

⁷⁰ MNL SML. ÁPT. 102.d. Végrehajtási jegyzőkönyv. 1861. augusztus 30.

⁷¹ MNL OL. A 3905. 983/12. Halálozási, r. k. ak. Látrány. „A patriarchalis vendégszeretetéről ismert Szalay József, megyénknek nem csak jobb, de szerző gazdái közül is egyik kiválóbb szorgalmu, - közelébb halt meg Lellén hosszabb betegsékeskedés után.” *Somogy*, 1872. október 22. Ujdonságok.

részen – Lellen feküdtek. Bár az értékesítésről csak egy irat maradt fenn, mégis ezt a tendenciát tartom jellemzőnek.⁷²

A jogász hivatást s azon belül az ügyvédi foglalkozást választó Szalay Károly a jogot már fiatal felnőttként éppen édesapja ellen sikerrel használta fel érdekeinek érvényesítésére.⁷³ Az ügyvédség azonban ennél sokkal többet jelentett számára: az éppen ekkoriban kiterjedt autonómiát elnyerő szakma⁷⁴ széles perspektívát kínált a városi életben való érvényesülésre, megtalálva a boldogulást ezen a polgári társadalom által megbecsült pályán, ugyanakkor – mivel az ügyvédség 1867-től mindenki számára nyitottá vált – számolnia kellett az egyre szaporodó pályatársak konkurenciájával.

Nem sok forrás tudósít arról, hogy az 1860–1870-es években milyen hírnévnek örvendett ügyvédi irodája, mennyi és milyen minőségű ügyekben járt el, és hány ügyfelet képviselt. Az biztosnak látszik, hogy Kaposváron az első között volt, aki praxist nyitott. Már 1862 júliusában hirdette magát az akkor induló, Nagykanizsán kiadott *Zala-Somogyi Közlönyben*.⁷⁵ A hirdetés szerint saját lakásán, a Pap utca 134. szám alatt fogadta peres feleit. Az ügyvédi tevékenységére vonatkozó első információ szintén 1862-ből származik. Ekkor a már érintett Löwensohn család Péter nevű tagját képviselte egy váltóügyben. Ügyfele ellen rokona, Löwensohn Leopold nyújtott be keresetet 1000 váltóforint értékben, ennek hatására a hátralékos átengedte a Kacs Kovics Károly által 1861. szeptember 25-én kibocsátott, 3000 forint-ról szóló váltóját.⁷⁶

Szalay – általam feltárt – első pere, melyben egy zsidó kereskedőt képviselt egy másik zsidó kereskedővel szemben, a sikeres jogesetekhez tartozott. A Löwensohnok egy szűk évtizeddel később, 1871-ben ismét felbukkantak Szalay Károly életében. Ekkor az édesapja, Szalay József kötött peregyezséget Löwensohn Péterrel. Az ügy pikantériája abban rejlik, hogy Károly az iratot mint tanú írta alá, de nem tudni: az apa vagy Löwensohn bizalmasa volt-e. A történet, hogy egy később antiszemita vá váló szereplő életében a zsidók meghatározó vagy legalábbis fontos szerepet játszanak, nem egyedülálló.⁷⁷

Azt nem lehet megállapítani, hogy ekkoriban és az 1870-es években milyen mértékű terhet rótt vállaira ügyvédi praxisa, mennyi ügyben kellett eljárnia. Egyedül az 1880-as évekből áll rendelkezésre adat arra, hogy peres elfoglaltságra hivatkozik. 1881 decemberében ugyanis a *Népjog* főmunkatársi feladatkörét nem tudta ügyvédi teendői miatt kellőképp ellátni, így

⁷² 1873 májusában vált meg a Tót-hegyen található szőlőjétől. A telket Jankovich Tivadar vásárolta meg 2000 o. é. forintért. MNL SML. XIII. 14. Szőlősgyöröki Jankovich család iratai. 23. d. Adásvételi szerződés. 1873. május 23. A csatolt telekjegyzőkönyvi kivonatból tudható, hogy 1862-től 1871-ig Szalay Károly 9600 forinttal terhelte meg birtokrészeit. A hitelező – az apánál már említett – Bárány Pál volt. MNL SML. Jankovich. 23. Telekjegyzőkönyvi kivonat. 1873. május 23.

⁷³ A témáról legújabban Navrátil Szonja publikált: *A jogász hivatásrendek története Magyarországon. 1868/9-1937*. Budapest, 2014. (ELTE Jog Kari Tudomány, 25. Sorozatszerk.: Varga István).

⁷⁴ Erre lásd: Korsós Delacasse Krisztina: *Az ügyvédi autonómiák létrejötte és működésük megkezdése Magyarországon a polgári korszakban*. PhD-értekezés, Pécs, 2009.

⁷⁵ *Zala-Somogyi Közlöny*, 1862. július 10. 2. sz.

⁷⁶ MNL SML XIV.6. Gyulassy Ignác lellei ügyvéd iratai. Löwensohn Péter boglári lakos keresete Löwensohn Leopold látrányi lakos ellen. Dátum nélkül. [1863]

⁷⁷ Istóczy Győző antiszemizmusának eredetére lásd: Welker Árpád: *A baltavári ügy. Egy pályakezdő antiszemita politikus – Istóczy Győző – kulcsélménye*. Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 25. évf. (1998) 4. sz. 44–64. Szendrey Gerzson a 12 Rőpiratban számolt be zsidókkal való konfliktusáról. 12 Rőpirat, 1884. szeptember 15. Ügyvédek ellen intézett zsidó-üzelmek az ügyvédi kamarák és bíróságok előtt.

közölte, hogy írásait ezentúl ritkábban olvashatják a lap hasábjain.⁷⁸ 1884-ben az országgyűlési mandátuma miatt növekedett teendőinek száma, ügyvédi irodáját ekkor vejére, dr. Obetkó Károlyra bízta.

Ez időben, 1883-ban szerzett magának országos „hírnevet” mint a tiszaszlári per magánvádlója.⁷⁹ A *Népjog* tudósítása szerint özv. Solymosi Jánosné, az eltűnt leány édesanyja kérte fel a vád képviselőjére őt,⁸⁰ aki késve érkezett meg a tárgyalásra. Ezt megerősítette maga is a per végtárgyalásán elmondott, ügyvédi szónoklatokra reagáló beszédében.⁸¹ A tárgyalás során folyamatosan új tanúk felderítésén munkálkodott,⁸² egy – nyilvánvalóan Szalay irányában elfogult – beszámoló szerint felderített a zsidók és védőügyvédjeik által lefizetett két tanút „Tokaj környékéről”.⁸³ Védbeszédében sérelmezte, hogy az egész tárgyalás alatt némán kellett meghallgatnia a „törvénytaposó [...] cinizmust”. Elítélte a királyi főügyész-helyettes tevékenységét, aki szerinte nem megfelelő kérdésekkel élt a tanúk meghallgatása során, s így mulasztás terheli. A magánvádló elvetette és nevetségesnek találta azon nyilatkozatokat, miszerint Solymosi Eszter önkezeléssel vetett véget életének. Felháborítónak tartotta továbbá, hogy a zsidók minden eszközzel el akarták hitetni, hogy a Tiszadánál megtalált lány holtteste Solymosi Eszteré. Ezután az orvosi szakvéleménnyel szemben is kritikát fogalmazott meg, valamint hamis tanúzással vádolt több megjelentet. Védbeszéde antiszemita körökben széles körű helyeslést váltott ki, ezen megnyilatkozások egy részét saját lapjában közölte.⁸⁴ A beszédet követően a védőügyvédek észrevételeire reagált, majd ismételt a Tiszából kiemelt lány hullája és Eötvös Károly ezzel kapcsolatban felhozott érvei kerültek terítékre. A válaszbeszéd vége egyenesen személyes offenzívába ment át, Eötvös ellenében. Szalay elsorolta azon pontokat, melyekben szerinte kollégája tévedett, és kifejtette: az antiszemitizmus védelem, melyet semmilyen erő meg nem gátolhat.⁸⁵

A tiszaszlári vérvádpert követően Szalay Károly az antiszemita ügyvédek idoljává vált; ennek köszönhető, hogy számtalan zsidók ellen zavargó személy védelmére kérték fel a

⁷⁸ *Népjog*, 1881. december 9. Szerkesztői üzenet. A *Népjogot* Szalay Károly testvére, Imre (balaton)lelei földbirtokos és képviselő alapította Krátky János újságíróval 1881-ben. Az alig egy éves közös munka azonban 1882 nyarán véget ért: Krátkyt a szerkesztői székben Szalay Károly váltotta, aki az alapítástól kezdve munkatársa volt a lapnak. A *Népjog* ekkoriban közölte Ónody Géza vérvád-elméletét Tiszaszlár kapcsán, majd Szalay Imre 1882. augusztus 18-ai vezércikke A zsidó-kérdés címmel már egyértelműen az antiszemita mozgalom szolgálatába állította a kezdetben a Függetlenségi Párt megyei lapjaként alapított orgánusát. A lap alapítására és szemléletmódjára lásd: Papp Viktor: *Antiszemita közéleti szereplők a 19. századi Magyarországon*. MA szakdolgozat, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest, 2017. 85–96. Az 1881 és 1886 között megjelent sajtótermék számai az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában állnak rendelkezésre.

⁷⁹ Tiszaszlár társadalmára és a perre lásd: Kövér: *A tiszaszlári dráma*, id. mű.

⁸⁰ *Népjog*, 1883. június 22. Kanizsai: Tisza-eszlár.

⁸¹ *Népjog*, 1883. augusztus 17. Szalay Károlynak, mint Solymosi Jánosné megbízásából magánvádlónak válasza a védők beszédeire.

⁸² *Népjog*, 1883. július 6. Nyíregyháza.

⁸³ *Népjog*, 1883. július 20. Nyíregyháza.

⁸⁴ *Népjog*, 1883. július 20. Üdvözlő Táviratok.

⁸⁵ *Népjog*, 1883. augusztus 31. Szalay Károlynak, mint Solymosi Jánosné megbízásából magánvádlónak válasza a védők beszédeire. Vége.

tárgyalást követően. Az első ilyen – statáriális⁸⁶ – tárgyalás a berzenciek ügye volt.⁸⁷ Itt az ügyész lázadás büntettében kívánta elítéltetni a zavargókat, de Szalay szerint sem lázadás, sem „a nemzeti becsület” elleni támadás nem történt, csak „néhány részeg berzenczei siheder” által elkövetett ablakbeverés.⁸⁸ Az ítéletet 1883. december 6-án hozta a bíróság, s a fő vádlottakat fegyházbüntetésre ítélte. A vádlottak és a királyi ügyész ezt nem fogadta el, a bíró – új tanácskozást követően – ezután egyedül a fő vádlott Tibold Vilmost ítélte két évi fegyházra, a többiek felmentést kaptak.⁸⁹ Szalay Károly ezúttal részsikert aratott.

Ekkoriban Szigetváron is történtek zavargások, a beidézett ágenseket itt ugyancsak Szalay képviselte. Érvei ismétlődtek: nem lázadás a büntett; nem vallásfelekezet, hanem csak néhány személy ellen irányult a fellépés; nem volt cél zsidó személyek tetteleges bántalmazása. Az ügyvéd újra előhozakodott azon technikával, melynek segítségével a fő vádlott Kálmáncsi Albert „csitító” tevékenységét kívánta előtérbe helyezni.⁹⁰ A bíró három évre ítélte az előbb említett, valamint három hónapos fegyházzal sújtotta a lopás bűncselekményével vádolt személyeket.⁹¹ Az ügyész és Szalay egyaránt fellebbezést nyújtott be, aminek eredménye nem ismert.

1884 februárjában a csurgói zavargókat pártfogolta szereplőnk Psik Gyula⁹² és Szebényi Lajos kollégáinak segítségével.⁹³ A munkamegosztást jól tükrözte a fizetések aránya: Szalay 400, Psik és Szebényi 100-100 forintot kaptak a védelemért.

Az eddigieket tanulmányozva megállapítható, hogy Szalay Károly ügyei családi kapcsolatai vagy az antiszemitizmus révén kerültek látókörébe. Minden bizonnyal más jellegű képviselőket is elvállalt, a konkurenciával ugyanis végig számolnia kellett. Elég ehhez végigtekinteni, hogy az általa szerkesztett *Népjogban* mennyi hirdetés jelent meg ügyvédi irodákkal kapcsolatban.⁹⁴ Szalay ügyvédi teendői mellett más tevékenységi körökben is feltűnt. Ezek ismertetése elengedhetetlen, mivel a bevezető részben kiemeltük: a kortársak számára nemcsak a származással és a földbirtokkal, de az életmóddal, a társasági kapcsolatokkal is összefonódott a dzsentri életvitel.

Szalay neve a Somssich Lőrinc által jegyzett „Somogy-kaposvári Földkereskedelmi és ipar hiteltársulat” alapítása körül is felbukkant. A beszámoló szerint a két említett, Somssich

⁸⁶ A tiszaszlári tárgyalást követően országszerte zavargások robbantak ki, ennek következtében Somogy megyében statáriális bíróságot neveztek ki. Bósze Sándor: *Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások*. In: Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából*. Kaposvár, 1991. (Levéltári Évkönyv, 22) 73–93.; Kubinszky Judit: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon. 1875–1890*. H. n., 1976. 170.; Kövér György: *Zavargástól választásig. Csurgó és vidéke az 1883–84-as antiszemita „áramlatban”*. In: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág (szerk.): *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Pécs, 2010. 292.

⁸⁷ Kövér: *Zavargástól választásig*, 298–299.

⁸⁸ *Népjog*, 1883. december 7. Dunántúli zavargások I.: Berzencziek ügye.

⁸⁹ *Népjog*, 1883. december 7. Dunántúli zavargások I.: Berzencziek ügye.

⁹⁰ *Népjog*, 1883. december 14. Dunántúli zavargások II.: Szigetváriak ügye.

⁹¹ *Népjog*, 1883. december 14. Dunántúli zavargások II.: Szigetváriak ügye.

⁹² A megyei élet szövevényességét jól tükrözi, hogy Psik Gyula ügyvéd testvére Psik Lajos, királyi ügyész volt, aki a zavargások tárgyalása során a másik oldalt képviselte. Kövér: *Zavargástól választásig*, 298.

⁹³ Kövér: *Zavargástól választásig*, 299.

⁹⁴ Ezek szerint Kaposváron 1883 februárjában Gruber János, augusztusában Haidekker Károly, 1884 őszén Obetkó Károly, 1884 nyarán pedig Dr. Mayer Ignác Marcaliban nyitott ügyvédi irodát. De a somogyi székhelyen ismertek voltak az 1880-as években Vörös János, Szép Dénes, Belováry János és Löwentritt Ödön, Nagyatádon pedig Noszlopy Gáspár ügyvédek.

és Szalay kérelmet adott be az illetékes miniszterhez vállalatalapítási szándékkal.⁹⁵ Bár az engedélyt megkapták, és a hitelintézet megkezdte működését 1872 nyarán, Szalay neve többé nem fordul elő a társulattal kapcsolatban a *Somogy* oldalain – s másutt sem.

Szalay társas élete szorosan összekapcsolódott felesége, Kisfaludy Atala társadalmi pozíciójával. Az 1850–1860-as évektől Kaposváron élt feleségével az apjától szerzett/kapott Pap (ma Zárda) utcai, Michel-féle lakóházban.⁹⁶ A Kisfaludy Atala életével és költészetével foglalkozó szerző szerint a házaspár jó módon, úri rangnak megfelelően élt, bár utcájuk meglehetősen poros és sáros volt, annyira, hogy a közelben lévő piaci árusok nem szívesen szálítottak semmit a Pap utcába.⁹⁷ Ennek ellenére – az ezidőn még gyermek Kozma Andor későbbi visszaemlékezése szerint – a korszakban Kaposvár Fő utcája és éppen a Pap utca tűnt ki leginkább városias képével.⁹⁸

A nyugodt, vidéki városi életet azonban Szalay felesége nem élvezhette felhőtlenül. Egyre súlyosbodó szembetegsége⁹⁹ gátolta költemények írásában, könyvek olvasásában. Roboz István¹⁰⁰ megjegyezte, hogy Kisfaludy Atala „soha nem dolgozik kenyérkeresetből, hanem az ihlet ösztönzésére; ezért nincs egy munkája sem, mely magán ne viselné a tehetség bélyegét”.¹⁰¹ Amikor pedig nem akadt ihlete, betegeket gyógyított, szegényeket vigasztalt, de főleg vendégeket fogadott. Így a Szalay-ház olyan neves személyeket is vendégül látott, mint Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Fenyő Sándor, Hazafi Veray János, 1909-ben pedig Ady Endre. 1899-ben a Szalay házaspár meghívta azt a – nem mellékesen zsidó származású – Kiss

⁹⁵ *Somogy*, 1872. május 28. Ujdonságok.

⁹⁶ Roboz: *A tükörből*, 255.

⁹⁷ A költőnő 1836-ban született Kőtcén. Kisfaludy: *A kisfaludy Kisfaludy család története*, 126. Rokonságban állt Kisfaludy Sándor, Ányos Pál és Endrődi Sándor író-költőkkel. Életében fontos szerepet játszottak a költői gyermekévek, a Balaton hangulata, a vidéki idill. A házasságot követően komoly betegség miatt kénytelen volt ágyban dőlni, ekkor ismerkedett meg Ariosto költészetével és fogott verselésbe. Roboz Istvánnak, a megye már ekkor ismert alakjának megmutatta szerzeményeit, aki azok közül egyet megjelentetett a *Hölgyfutárban*. Ezt követően írt a *Divatcsarnokba*, a *Családi Körbe*, az *Alföldiek Segély-Albumába* is. 1861-ben – *Atala költeményei* címmel – kiadták első verseskötetét Pesten. Ugyanebben az évben Szabó Richárdal megindította a *Gyermekebarát* című lapot, mely nagyon hamar, 1863 júliusában meg is szűnt. Cséby Géza: *A Petőfi Társaság első írónője: Kisfaludy Atala*. In: Stirling János (szerk.): *Kötcse monográfiája*. Kötcse, 1996. 692.

⁹⁸ Kozma Andor: *Életem. Marcali – Kaposvár – Pest – Buda – Pápa az 1860-as években*. (S. a. r. Varga Éva) Kaposvár, 2001. 28. Kiegészítésképp megemlíteném, hogy Kozma beszámolt a család Főli-házból a Jakab-házba való költözéséről. Az új, földszintes épület sok tekintetben hasonlíthatott Szalayék lakházára. Kozma: *Életem*, 32–33.

⁹⁹ Csak érdekességgé megemlíthjük: Szalay Károly „az 1848-iki hadjáratban túlságos rövidlátása miatt részt nem vehetett” – tudósította az antiszemita naptár. Országos Széchényi Könyvtár Kéziratára Oct. Hung. 730. Jüdische Delikatessen. Öregbb Bonyhád Perczel István tulajdona. Zsidókra vonatkozó hírlapkiadvány- és aprónyomtatványgyűjtemény 1880–1885. 65. kötet. *Antisemita Naptár. 1885. II. év*. (Szerk. Nagy Imre) Budapest. 38.

¹⁰⁰ Roboz István széles körben ismert volt a korabeli Somogyban. Forradalmi, Kossuth-párti beállítottsága miatt a provizórium idején számtalan megpróbáltatást kellett átélnie. Felelt a *Zala-Somogyi Közlöny* megjelentetéséért, majd elindította a *Somogy* című lapot. Deák Ágnes: *Egy vidéki újságíró megpróbáltatásai a Schmerling-provizórium idején*. In: Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére. Budapest, 2015. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai, 14.) 163–169.

¹⁰¹ Roboz: *A tükörből*, 256.

Józsefet, aki *A Hét* szerkesztője volt,¹⁰² s aki lányuk, Szalay Fruzina¹⁰³ verseinek megjelentetésében segédkezett. Ez alkalommal „dzscentri csillogású estélyt rendeztek [Kiss József] tiszteletére, amelyen a város vezetői mellett természetszerűleg megjelent Roboz István is” – írta Laczkó András.¹⁰⁴ A fogadások, látogatások fáradságait Atala nyaranta „többnyire [...] a szőlőben, melyet férje nagy költséggel rendez be, és meleg égalji növényekkel diszit fel kényelmére”, pihente ki.¹⁰⁵ A család barátjának tudósítása szerint tehát Szalay Károly nem adta el mindennemű földbirtokát, vagy ha így is tett, vásárolt szőlőparcellát, engedve a lugasban való kikapcsolódás örömeinek.

De nemcsak a város határain kívül volt helye a szórakozásnak és kikapcsolódásnak. Szalay Károly látogatta a helyi színtársulat előadásait, egy alkalommal még adományozott is a színészeknek.¹⁰⁶ Felesége és lányai pedig a táncmultságokat részesítették kitüntetett figyelemben.¹⁰⁷ A társasági élet legkedveltebb színterét mégis a fogadók és kocsmák jelentették. A Szarvas-fogadóban egy alkalommal például a Szalay által vezetett függetlenségi elveket vallók (Németh Ignác, Csorba Ede, Svarcz Samu) emlékeztek meg az 1848–1849-es forradalomról és szabadságharcról.¹⁰⁸

Egy sikeresen gazdálkodó dzscentri: Szalay Imre története

Szalay Imréről eddig kevés szó esett. Az már ismert, hogy tanulmányait Székesfehérváron folytatta, majd „gazdasági praxisra” járt a Batthyányak enyingi uradalmába. Itt Farkas Imre tiszttartó¹⁰⁹ keze alá került, de a kortárs vélemény szerint Imre nem sok tudást halmozott fel: „Itt azonban többször vívott párbajt, mint mennyit a magtárba járt, s többször segédkedett, mint a szántóföldet tiporta. Neki a párbaj az volt, mí[g] másnak a foghagymás rostélyos; kívánta, kereste, s sportot űzött belőle.”¹¹⁰ Ezt követően hazatért a szülői házhoz „nem valami vastagon ruházkodva fel a teljhatalmu Farkas tiszttartó szép birodalma – akaránk mondani – herceg Batthyányi Fülöp uradalmában szellemi tanulmányokkal”.¹¹¹ Erre az 1860-as évek derekán kerülhetett sor, amikor az édesapa már meglehetősen koros volt a gazdálkodás egyedüli folytatásához.

¹⁰² Kis József 1843-ban született Mezőcsáton (Borsod megye) Klein István zsidó kereskedő fiaként. Már fiatalon a költészet iránt érdeklődő Józsefet a Petőfi Társaság 1877-ben tagjai közé fogadta. *A Hét* című napilapot 1890-ben indította el. Színnyei: *Magyar írók élete és munkái*. 6. kötet. Budapest, 1899. 341–344.

¹⁰³ Szalay Fruzina 1864 szeptemberében született Kaposváron. MNL OL. Születési anyakönyvek (A 3886 – 974/4. kötet), Kaposvár (1852–1876). Sully-Prudhomme írásai és édesanyja neveltetése nagy hatást tettek rá, így a költőnői pályát választotta. Versei 1890-től *A Hét*-ben jelentek meg. Cséby: *A Petőfi Társaság első írónője*, 697.

¹⁰⁴ Laczkó András: *Két pályakép: Sárközy István és Roboz István*. Kaposvár, 2011. (Örökség-Kaposi Kiskönyvtár, 38.) 95.

¹⁰⁵ Roboz: *A tükörből*, 259.

¹⁰⁶ *Társadalom*, 1884. március 15. Hírek.

¹⁰⁷ Lásd erre a *Népjog* következő számait: 1882. január 13.; február 10.; április 21.; 1883. március 2.; 1884. február 1.

¹⁰⁸ *Somogy*, 1881. március 22. Ujdonságok.

¹⁰⁹ Farkas Imréről lásd: Demeter Zsófia: *A munkaerő problémái és a megoldási kísérletek herceg Batthyány Fülöp enyingi uradalmában (1806–1870) 1848 után*. In: Szirácsik Éva (szerk.): *Feudális társadalom? – Discussiones neogradieneses*. Salgótarján, 2011. 65–98.

¹¹⁰ Roboz: *A tükörből*, 301.

¹¹¹ Roboz: *A tükörből*, 301.

Szalay Imre pályája így előre meghatározott volt: beletanult(?) a földek művelésébe, és fokozatosan átvette Szalay Józseftől a birtokokat. Arról nincs tudomásom, hogy ez pontosan mekkora örökséget jelentett, vélhetően pár száz holdat örökölt édesapjától. A birtoknagságra vonatkozó egyetlen információ az 1890-es évek közepéről származik. Ekkor 206 kataszteri hold szántóval, 3 kat. hold kerttel, 25 kat. hold réttel, 19 kat. hold szőlővel és 42 kat. hold legelővel rendelkezett, emellé került feljegyzésre „nem hasznosítható” 77 kat. hold terület. Az összesen 372 kat. holdas birtokon vetőgépek, egy gőzmeghajtású cséplőgép, számtalan eke és borona, valamint 74 szarvasmarha, 13 ló és 13 sertés volt található. A gazdaságban 15 cseléd állt alkalmazásban.¹¹²

Az 1860-as években, amikor szereplőnk átvehette az atyai földek feletti rendelkezést, súlyos problémák nehezítették a gazdálkodást. 1868-ban például jelentősen csökkent a gyalpú és a gabona piaci ára (egy pozsonyi mérőnyi búzáért 6 forint helyett 4,9 forintot értek), ráadásul kevés volt a szabad, felfogadható munkaerő. Ez különösen a nyári munkálatok elvégzésében korlátozta a földbirtokosokat. A tűzifa ára is az egekbe szökött, köszönhetően a birtokosok felelőtlen erdőgazdálkodásának, az erdők pusztulásának.¹¹³ A válságjelek a következő évtizedben is megmutakoztak. T. Mérey Klára szerint elsősorban a volt középnemesi birtokok kerültek nehéz helyzetbe a földesurak állattenyésztéstől idegenkedő mentalitása, az állati és az emberi munkaerő csökkenése nyomán. Az igavonó erő drasztikus visszaesésében a Belső-Somogyban és a Dráva-mentén pusztító keleti marhavész játszott kitüntetett szerepet, de napirenden maradt a takarmányhiány is. Ekkoriban egy 1000–1200 négyszögöles holdról alig 1–1,5 szekér szénát tudtak betakarítani, így sok gazda kénytelen volt ősszel eladni, majd tavasszal – jóval magasabb áron – visszavásárolni állatállományát.¹¹⁴ Ezen tényezők minden bizonnyal Szalay Imre gazdálkodói karrierjét is megnehezítették.

A szántóföldi gazdálkodással és az állattenyésztéssel szereplőnk valószínűleg keveset foglalatoskodott, mivel már a kezdetektől fogva a szőlőművelés iránt mutatott fokozott érdeklődést. Szalay Imre szőlőműveléséről és bortermeléséről több beszámoló is fennmaradt. 1881-ben a borászati kormánybiztos szakemberei kíséretében járta be Magyarország bortermelő vidékeit, s így jutott el Szalay kishegyi szőlőhegyére. A tudósítás szerint „az első általános áttekintés meggyőzött bennünket, hogy szószeros értelmében szakemberrel és paszionátus szőlőtermelővel van dolgunk”.¹¹⁵ 1893-ban a budapesti szőlészeti tanfolyam diákjai látogattak el Szalayhoz. Megtekintették a gazda közvetlenül a Balaton mellett fekvő homokszőlőjét, melyet észak felől egy erdőcske védett. A beszámolót író tanonc megjegyezte, hogy vendéglátójuk gazdálkodása az okszerű szőlőművelés „eklatáns példája”, s elismerését fejezte ki Szalay iránt.¹¹⁶ Mielőtt a fenti sorokat elfoglultnak tartanánk, fontos megemlíteni, hogy Szalay Imre több esetben rangos elismerést kapott termelt borainak köszönhetően. 1876-ban a budapesti novemberi borvásáron „jó fehér pecsenye borával”¹¹⁷ tűnt ki. Két évre rá már Párizsból hozott haza ezüstérmet,¹¹⁸ majd ugyanezen borával Székesfehérváron is elismerést

¹¹² *Magyarország földbirtokosai*. S. a. r. Baross Károly. Budapest, 1893. 106.

¹¹³ T. Mérey Klára: *A gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése Somogy megyében a dualizmus korában*. Kézirat. 1972. 25–34.

¹¹⁴ T. Mérey: *A gazdasági és társadalmi viszonyok*, 37.

¹¹⁵ *Borászati Lapok*, 1881. október 10. 28. sz. Somogy megye borászata.

¹¹⁶ *Borászati Lapok*, 1893. december 3. 49. sz. A balatonmelléki tanulmányút.

¹¹⁷ *Borászati Lapok*, 1876. január 10. 1. sz. A nov. 7-iki borvásár alkalmával kitüntetést nyertek névsora.

¹¹⁸ *Borászati Lapok*, 1878. november 25. 22. sz. Az 1878-iki párisi közkiállítási nemzetközi bíráló bizottsága által kitüntetett magyarországi bor kiállítók.

aratott.¹¹⁹ 1882-ben ismét Franciaországban, ezúttal a bordeaux-i borkiállításon diadalmaszkodott kishegyi vörösborával,¹²⁰ majd Triesztben szerzett arany- és ezüstérmet.¹²¹

Ő- és újboraikat újsághirdetések segítségével értékesítette.¹²² Ezekben felhívta a figyelmet az éppen esedékes borvásárookra, ahol meg lehetett vásárolni palackozott és hordós borát egyaránt. 1876-ban például 150 akó kishegyi vörös- és fehérbort árult, valamint raktáron volt pincéjében palackozott vörösbor 67 krajcárért és fehérbor 57 krajcárért.¹²³ Elvitte termékeit Nagykanizsára is, s „borával sok zalai fekete bort levert”.¹²⁴ A jövedelmezőség azonban az elvárt szint alatt maradt, elkeseredésének Szalay Imre hangot is adott 1880-ban. Állítása szerint a hirtelen megnövekedett termelés nagy konkurenciát idézett elő, ráadásul a munkaerő megdrágult, és gépeket nem lehetett alkalmazni a szőlőművelésben. A problémát tetézte, hogy a kormányzat nagyon magas adóval sújtotta a termelőket, és a vámrendszer sem volt előnyös rájuk nézve.¹²⁵ A bor jövedelmezősége így évről évre csökkenő tendenciát mutatott. Ismerünk azonban olyan forrást, mely Szalay prosperáló üzletéről tanúskodva árnyalhatja az eddig elmondottakat. Így tudható, hogy egy 1200 négyszögöles holdról 500 forint hasznot húzott, és óborait szokatlanul magas áron árulta.¹²⁶

A szakmai tevékenység és a hozzáértés azonban nem közömbösíthette a szőlőtőkékre hatást gyakorló kedvezőtlen tényezőket. Sorozatos problémát okoztak a májusi fagyok,¹²⁷ a rossz termésű évek.¹²⁸ 1872-ben majdnem az egész termés odaveszett a rendkívül előrehaladt rothadás következtében.¹²⁹ A legnagyobb gondot mégis a filoxéra nevezetű betegség okozta.¹³⁰ A filoxéra elleni küzdelemből Szalay Imre is kivette részét. 1877-ben felkérték, hogy mondjon véleményt a pancsovai állapotokról. Pancsova környékén jelent meg ugyanis először magyar földön a betegség, itt hamar a tőkék kiirtásához fogtak. Szalay a további irtást nem találta kifizetődőnek, javaslata az volt, hogy kordonnal kerítsék el a veszélyeztetett

¹¹⁹ *Borászati Lapok*, 1879. július 10. 13. sz. Kitüntetett borkiállítók a székesfehérvári kiállításon.

¹²⁰ *Népjog*, 1882. november 24. Hírek.

¹²¹ *Borászati Lapok*, 1882. november 20. 32. sz. Apró közlemények.; *Népjog*, 1882. szeptember 22. Hírek.

¹²² Lásd például: *Magyar Lap*, 1885. április 12. Hirdetések.

¹²³ *Borászati Lapok*, 1876. március 10. 5. sz. Közelki állandó borvásár naplója.

¹²⁴ *Borászati Lapok*, 1876. szeptember 10. 7. sz. A nagy-kanizsai gabona- és borvásár.

¹²⁵ *Borászati Lapok*, 1880. június 10. A legújabb borászati értekezéslet. (Vége)

¹²⁶ *Népjog*, 1883. október 26. Hírek.

¹²⁷ *Borászati Füzetek*, 1873. július 7. sz. Lesz-e valami a cserepes szőlő kiállításunkból?

¹²⁸ *Borászati Lapok*, 1875. január 10. 1. sz. Nemzetközi borvásár: II. Somogy megye.

¹²⁹ *Somogy*, 1872. szeptember 10. Ujdonságok.

¹³⁰ A szőlőnövények gyökerét megtámadó rovarbetegséget Észak-Amerikában fedezték fel 1855-ben. Ezt követően Franciaországban, 1875-ben pedig Magyarországon jelent meg. A kártevő felbukkanását követően a közel 350 ezer hektáros szőlőterület 200 ezer hektár alá csökkent, voltak megyék (Esztergom, Nógrád), ahol a veszteség 100%-os volt. A magyar állam – annak ellenére, hogy minden eszközzel felvette a harcot a szőlőhegyek megmentésének érdekében – kénytelen volt beismerni, hogy a filoxéra hatalmas gazdasági és szociális pusztítást végzett az országban. A védekezés részét képezte az Országos Phylloxéra Bizottság és a Magyar Királyi Rovartani Állomás felállítása, valamint a hegyközségek – francia mintára megszervezett – hálózatainak kiépítése. Beck Tibor: *A filoxéravész Magyarországon*. Budapest, 2005. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 10.) 17–22.

területet.¹³¹ Szakmai jártasságának köszönhetően beválasztották az Országos Phylloxéra Bizottságba,¹³² melynek hosszú ideig tagja maradt.¹³³

Szalay Imre a szőlőművelés és a borászat mellett számtalan más területen otthonosan érezte magát. Kedvenc tevékenysége a vadászat volt. A már említett Roboz István szerint „harsogott a berek, erdő, merre ő járt, mert igaz, hogy bravourral lőtte agyon az őzbikát, de ráduplázott az ökörszemre is”.¹³⁴

A gazdálkodó Lellén élt életvitelszerűen az 1860–1870-as években. Gondozta birtokait, fenntartotta nemesi kúriáját. 1868-ban, huszonkét évesen frigyre lépett az akkor huszonegy éves, földbirtokos családból származó Ferenczi Ilonával.¹³⁵ Néhány évre rá megszületett első gyermekük, Béla, aki öt hónapos korában, 1870. augusztus 27-én elhunyt.¹³⁶ Más forrásokból ismert, hogy volt még két közös gyermekük: Szalay Ilona és Szalay Olga. Ilona 1887 tavaszán ment feleségül Kacskovics Géza őrspusztai földbirtokoshoz.¹³⁷ Szalay kisebb lánya viszont nem élte meg a felnőttkort: 1889-ben, tizennyolc évesen ragadta el a halál.¹³⁸

De nemcsak lányát veszítette el: valószínűleg 1872–1873 táján meghalt felesége, Ilona. Ezt követően 1874-ben ismét házasságot kötött, ekkor Detrich Herminával. A felek között létrejött házassági szerződés megerősítette a két leány örökségi jogosultságát.¹³⁹

A társasági élet tárgykörébe tartozó baráti látogatásokról alkalmanként a *Népjog* is megemlékezett. Így tudjuk, hogy vendége volt 1882-ben „herceg Odeschalky Arthur”¹⁴⁰ és dr. Herczeg Mihály egyetemi tanár, akivel közösen fedezték fel egy elhagyatott régi lellei ház padlásán gróf Teleki László költeményeit.¹⁴¹ Akad ezeken kívül egy hosszabb, Bartha Miklós¹⁴² által jegyzett cikksorozat, mely a szerzőnek Szalay Imrénél tett látogatását mutatja be. A vadászatok és túrázások mellett szereplőnk előszeretettel ült vitorlás hajóba, de nem csak a Balatont ismerte jól.¹⁴³ Vadászatainak hála járt Horvátországban és Boszniában, 1886

¹³¹ *Borászati Lapok*, 1877. március 25. 6. sz. Apró közlemények: Phylloxerairtás Pancsován.

¹³² *Borászati Lapok*, 1881. január 20. 2. sz. Apró közlemények: Országos phylloxera-bizottság.; Beck: *A filoxéravész Magyarországon*, 50.

¹³³ Beck: *A filoxéravész Magyarországon*, 153.

¹³⁴ Roboz: *A tükörből*, 301.

¹³⁵ MNL OL. Anyakönyvek. Látrány – Balatonlelle filia (A3905-983/12.) Házassági, r. k. (1868–1893). 1868. június 17.

¹³⁶ MNL OL. Anyakönyvek. Látrány – Balatonlelle filia (A3905-983/15.) Halálozási, r. k. 1870. augusztus 27.

¹³⁷ MNL OL. Anyakönyvek. Látrány – Balatonlelle filia (A3905-983/12.) Házassági, r. k. (1868–1893). 1887. március 3. A bejegyzésből tudható, hogy Ilona ekkor tizenhét éves volt, így születésének időpontját 1870/71-re datálhatjuk.

¹³⁸ *Vasárnapi Újság*, 1889. 36. sz. Halálozások.

¹³⁹ MNL SML. Szalay 1. d. Házassági szerződés. 1874. március 1.

¹⁴⁰ *Népjog*, 1882. november 3. Hírek.

¹⁴¹ *Népjog*, 1882. január 6. Hírek.

¹⁴² Bartha Miklós később a „kazárkérdés” témakörében írt munkájával tett szert ismeretségre. Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet*. Budapest, 2001. 356–362. Életére lásd: Bosnyák Zoltán: *Bartha Miklós*. In: Bosnyák Zoltán: *A magyar fajvédelem úttörői*. Budapest, 1942. 183–188.

¹⁴³ *Vadász- és Versenylap*, 1882. július 27. 30. sz. Győri levelezőnk f. hó 19-ről írja; *Népjog*, 1883. június 29. Hírek: Balaton-egylet.; *Somogy*, 1883. július 24. 30. sz. Roboz István: A Balatonpartról. Két antiszemita a hullámok közt; *Somogy*, 1884. július 22. Vízisport a Balatonon.; *Népjog*, 1884. július 25. Hírek.; 1884. augusztus 29. Érdekes körutazás a Balatonon. Ez alkalommal Éhn Kálmánnal és unokatestvérével, Szalay Bertalannal szállt vízre Senta nevű vitorlásán, hogy a Fonyód –

tavaszaán Olaszországba utazott,¹⁴⁴ 1894-ben pedig barátjával és vadásztársával, Latinovits Gézával toboroztak útitársakat egy dél-amerikai körutazásra.¹⁴⁵ Dél-Amerika helyett azonban Egyiptomba látogatott el Szalay, egyedül, mivel Latinovits megbetegedett. Utazásáról részletes útinaplót publikált.¹⁴⁶ Legegzotikusabb és leghosszabb kalandját Ceylon-szigetén élte át, útjára elkísérte Latinovits Géza és Madarász Andor.¹⁴⁷

Összegzés

A három Szalay családtag, József, Károly és Imre életútja kiválóan alkalmas arra, hogy a bevezető részben ismertetett és a köztudatban a mai napig meghatározó dzsentri-képet árnyaljuk, e társadalmi réteg kontúrjait a Somogy megyei familia történetének segítségével árajzoljuk. Az elemzésbe ráadásul nemcsak a lesüllyedést feltételező terminust (dzsentri), hanem az eredetileg átvett fogalmat, a *gentryt* is be tudtuk vonni.

A tanulmány elején felállított attribútumokat érdemes összevetnünk a bemutatott Szalayak társadalmi állásával és foglalkozásával, illetve életmódjukkal. Szereplőink származásukat tekintve egyértelműen nemesek voltak, tehát mind a kortárs, mind a történészi feltevéseknek megfeleltek e tekintetben. A földbirtoklás mikéntje azonban némileg megkérdőjelezi a dzsentrikről alkotott képünket. Szalay József gazdatiszt, aki alig néhány hold birtokot örökölt, házasságának és szakmai hozzáértésének köszönhetően felülemelkedett a kismemesi léten, és az 1850–1860-as években már több mint 600 hold felett bírt tulajdonjoggal. Ezek szerint az édesapa nem felel meg a lesüllyedő dzsentri modelljének, sőt ahogy az láthatóvá vált a *Somogy* már idézett tudósításából, a kortársak mint „szerző gazdára”, gyarapító birtokosra emlékeztek Szalay Józsefre.¹⁴⁸ Az 1860-as évek elején József és Károly között lezajlott örökösödési per emellett segít értelmezni az apai és fiúi motivációkat, az eltérő attitűdöket. Bár a Pesten jogot tanuló Károly kísérletet tett az apai gazdálkodás átvételére és megőrzésére, ez sorozatos kudarcokba fulladt, s végül a két Szalay között a legerősebb kötelék, a családi összetartozás is meglazult.

A generációs szakadék következtében Szalay Károly más utakon építette fel saját karrierjét: a jogi tanulmányok belépőt jelentettek a hivatali világba, ám alanyunk a szabad verseny szellemében működő ügyvédi hivatást választotta, s emellett közéleti téren is aktívan tevékenykedett. Az ügyvédi foglalkozásnak és a nemesi származásnak köszönhető széles

Keszthely – Szigliget – Tihany – Almádi – Siófok útvonalon körbehajózzák a Balatont. Szalay Imre: *Vitorlás kalandok a Balatonon*. Budapest, 1885.

¹⁴⁴ *Somogy*, 1886. április 20. Ujdonságok.

¹⁴⁵ *Vadász- és Versenylap*, 1894. december 25. 73. sz. Érdekes utazás.

¹⁴⁶ Szalay Imre: *A piramisok hazájából. Utazási emlék*. Budapest, 1895.

¹⁴⁷ Kalandjairól könyvet írt: Szalay Imre: *A rubinok hazájából. Ceylon*. Budapest, 1897.

¹⁴⁸ Lásd fentebb, 71. sz. jegyzet. Szalay József birtokszerzései és házasodása révén jól illeszkedik abba a képlékeny társadalmi csoportosulásba, mely a 19. század első két harmadában meg tudta erősíteni társadalmi állását, anyagi potenciálját. A „modell” ugyancsak sikeresen alkalmazták a Szabolcs megyei Ónody család tagjai. Kövér: *A tisztaeszlári dráma*, 252–260. A sikeres felemelkedés mellett további párhuzamokat is találunk a két család történetében: a jogi tanulmányokat Kassán elvégző Ónody Géza valószínűleg családi feszültség miatt távozott el Szabolcs megyéből, és gyakornokoskodott ügyvédek és közjegyzők mellett Somogy, illetve Zala megyékben, hogy később segédszolgabírói kinevezést is elnyerjen Somogy megyében. Az nem tudható, hogy mikor találkoztak először a Szalay fivérek és Ónody, a földrajzi közelség csak következtetni enged az 1860–1870-es évekre. Az azonban biztos, hogy a földbirtokos, dohánytermesztéssel is foglalkozó, később pedig már csak földbérlő Ónody az 1884-es évben – az Antiszemita Párt kötelékében – párt- és eszmetársa volt Szalay Károlynak és Imrének. Kövér: *A tisztaeszlári dráma*, 260–269.

kapcsolati háló lehetőséget teremtett arra, hogy ugyancsak nemesi eredetű feleségével biztos egzisztenciát alakítson ki Kaposváron, s az 1880-as években – antiszemita oldalról – az országos politikában is kifejtthesse véleményét. Szalay Károly és Kisfaludy Atala életmódja és társadalmi állása egyszerre jelölhető a polgári és a dzsentri fogalmával. Szalay életmódja szerint igen, de földbirtokai és foglalkozása tekintetében kevésbé feleltethető meg a dzsentri idoljának. Bár rendelkezett kisebb méretű szőlőparcellával, számára a földbirtok már nem a megélhetést jelentette, hanem a kikapcsolódás, pihenés terepéül szolgált, mely kikapcsolódás polgári életvitelének szerves részét képezte.

Szalay Imre ezzel szemben a tipikusnak mondható dzsentri életét élte a dualizmus derekán: vidéki, gondozott kúria, nemesi kiváltságra visszanyúló kedvtelés (vadászat), párbajok, vendéglátások sokasága, széles kapcsolati hálózat. Csak néhány jellemző, melyek meghatározták azt az életmódot, melytől bátyja több ponton eltávolodott. Nem mellékesen Imre a szőlőt és a földbirtokot azért sem hagyhatta maga mögött, mert – tanulmányok híján – nehezen tudott volna érvényesülni más foglalkozási területen. Ám a fiatalabb Szalay sem felel meg teljes egészében a dzsentriről élő képnek, hiszen az 1890-es években 370 hold birtokkal rendelkezett, ráadásul jól jövedelmező és racionális gazdálkodásának, de különösen szőlőtermesztésének hála sikerrel megfelelt az elé gördülő kihívásoknak, életformájának fenntartása tehát nem ütközött akadályokba.

A Szalay-história újfent arra hívja fel a figyelmet, hogy a dzsentri gyakran alkalmazott fogalma milyen sok árnyalatbeli, sőt lényegét érintő tényezőt eltakar. A terminus egyidejűleg hivatott jelölni a kisenemesi származású birtokgyarapítót, a gazdálkodástól elforduló ügyvédet és a nem lesüllyedő, hanem birtokain jövedelmező gazdaságot kialakító szenvedélyes vadászt és politikust. Mi sem lehet jobb példája az egymás mellett létező, illetve az egymásba fonódó életformáknak és társadalmi állásoknak a két Szalay, Károly és Imre aktív politizálása és az ugyancsak közösen gyakorolt újságíró- és szerkesztés.

VIKTOR PAPP

Miserly and Squandering Gentries? The Story of a Noble Family from Somogy County in the 19th Century

The decline of the middle strata of nobility was a significant social process in the 19th century according to historians. The causes of this included the distraintment of their estates, the accumulation of debt by the nobility, and their subsequent migration to administrative fields. This social group was referred to as gentries. This paper presents the opportunities this group of nobility had to avoid losing social status through the history and inner conflict (an 1861 inheritance dispute) of a noble family. One of these options was adopting state-of-the-art management practices, keeping the administration of their estates in one hand, and even acquiring new properties. However, besides the pragmatic nobles, there was another type of gentries who left their lands and adopted a freelancing lifestyle. They were more akin to modern intellectuals than to land-owning nobles. The middle ground between these two career paths and attitudes was the younger son's gentry lifestyle and rational management style.

I'm aiming to use the family and court documents to call attention to a dichotomy in mentality between generations: the father took on characteristics of the old-fashioned, "miserly" attitude, while the son was the "squandering" person in this conflict. This contra-

position was made possible by the statements made during the dispute and the argumentation techniques used in these statements. However, it is important to consider that these different lifestyles can also be discussed in juxtaposition, as the mixing of these lifestyles was not uncommon during this period.